TIJORAT BANKLARINI TASHKIL ETISHDA MINIMAL USTAV KAPITALI TALABLARINING IQTISODIY ZARURATI

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulimiddinovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Bank ishi" kafedrasi o'qituvchisi
Turkmenbaev Salamat Azamat uli
Samarqand iqtisodiyot va servis intituti Bank-moliya fakulteti BI-324 guruh talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning iqtisodiy zarurati va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati nazariy hamda tahliliy jihatdan o‘rganiladi. Ustav kapitalining bank faoliyatini tashkil etishdagi iqtisodiy mohiyati, bankning moliyaviy barqarorligi va to‘lovga qobiliyatini ta’minlashdagi o‘rni, shuningdek, omonatchilar hamda kreditorlar manfaatlarini himoya qilishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, minimal ustav kapitali talablarining bank sektoriga yangi ishtirokchilar kirishiga, raqobat muhitiga va bank xizmatlari bozorining rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda ustav kapitalining miqdoriy mezonlari bilan bir qatorda, uning shakllanish manbalari, sifati va bank risklarini qoplash imkoniyatlari ham muhim omillar sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning iqtisodiy asoslarini ochib berish hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va bank bozorida raqobatni rivojlantirish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga doir ilmiy xulosalarni shakllantirishdan iborat.

Kalit so‘zlar: *tijorat banklari, ustav kapitali, minimal kapital talabi, bankni tashkil etish, moliyaviy barqarorlik, kapital yetarliligi, bank risklari, omonatchilar manfaatlarini himoya qilish, bank bozoriga kirish, bank raqobati, bank nazorati, O‘zbekiston bank tizimi.*

Abstract.

This article examines the economic necessity of minimum charter capital requirements for establishing commercial banks in the Republic of Uzbekistan and their significance in ensuring financial stability from theoretical and analytical perspectives. It explores the economic essence of charter capital in the establishment and operation of banks, its role in maintaining financial stability and solvency, and its importance in protecting the interests of depositors and creditors. Furthermore, the article analyzes the impact of minimum charter capital requirements on the entry of new participants into the banking sector, the competitive environment, and the development of the banking services market. Alongside quantitative capital requirements, particular attention is paid to the sources and quality of charter capital,

as well as its capacity to absorb banking risks. The main objective of the study is to identify the economic foundations of minimum charter capital requirements for commercial banks and to formulate scientific conclusions on achieving a balance between strengthening financial stability and promoting competition in the banking market.

Keywords: *commercial banks, charter capital, minimum capital requirement, establishment of banks, financial stability, capital adequacy, banking risks, protection of depositors' interests, market entry, banking competition, banking supervision, banking system of Uzbekistan.*

Аннотация.

В статье с теоретической и аналитической точек зрения исследуются экономическая необходимость минимальных требований к уставному капиталу при создании коммерческих банков в Республике Узбекистан и их значение для обеспечения финансовой стабильности. Раскрываются экономическая сущность уставного капитала в процессе организации и деятельности банков, его роль в поддержании финансовой устойчивости и платежеспособности, а также значение в защите интересов вкладчиков и кредиторов. Кроме того, анализируется влияние минимальных требований к уставному капиталу на выход новых участников на банковский рынок, развитие конкурентной среды и рынка банковских услуг. Наряду с количественными параметрами капитала рассматриваются источники его формирования, качество и возможности покрытия банковских рисков. Основная цель исследования заключается в раскрытии экономических основ минимальных требований к уставному капиталу коммерческих банков и формировании научных выводов относительно обеспечения баланса между укреплением финансовой стабильности и развитием конкуренции на банковском рынке.

Ключевые слова: *коммерческие банки, уставный капитал, минимальные требования к капиталу, создание банков, финансовая стабильность, достаточность капитала, банковские риски, защита интересов вкладчиков, доступ на банковский рынок, банковская конкуренция, банковский надзор, банковская система Узбекистана.*

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda bank tizimi mamlakat moliyaviy infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, iqtisodiy subyektlar o‘rtasida pul mablag‘larining samarali taqsimlanishi, jamg‘armalarning investitsiyalarga yo‘naltirilishi hamda to‘lov-hisob-kitob operatsiyalarining uzluksiz amalga oshirilishida muhim o‘rin tutadi. Tijorat banklari iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy ehtiyojlarini qondirish hamda iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlash orqali

mamlakat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyati yuqori darajadagi moliyaviy risklar, jalb qilingan mablag‘lar bilan ishlash va mijozlar oldidagi majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarish zarurati bilan tavsiflanadi. Mazkur holat banklarni tashkil etish jarayonida ularning yetarli moliyaviy resurslarga ega bo‘lishini ta’minlash masalasini dolzarb qiladi. Tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablar bank tizimining barqarorligini ta’minlashga qaratilgan muhim prudensial vositalardan biri hisoblanadi. Ustav kapitali bank faoliyatining dastlabki moliyaviy asosini shakllantiradi, bankning operatsion faoliyatini yo‘lga qo‘yish imkonini beradi hamda dastlabki moliyaviy yo‘qotishlarni qoplashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yetarli kapitalga ega bo‘lgan bank kutilmagan zararlar, kredit risklari va boshqa moliyaviy xatarlar sharoitida o‘z majburiyatlarini bajarish imkoniyatini saqlab qolishi mumkin. Shu sababli ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablar nafaqat alohida bankning moliyaviy mustahkamligini, balki bank tizimiga bo‘lgan ishonchni va omonatchilar manfaatlarini himoya qilishni ta’minlashga ham xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida bank sektorini isloh qilish, bank xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash jarayonida tijorat banklarining kapital bazasiga qo‘yiladigan talablar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bank faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikda ustav kapitalining eng kam miqdori belgilanishi banklarni tashkil etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bunday talablar banklarning yetarli moliyaviy salohiyat bilan faoliyat boshlashiga ko‘maklashadi. Biroq minimal kapital miqdorining oshirilishi yangi banklarni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslar hajmini ham ko‘paytiradi. Natijada moliyaviy barqarorlikni ta’minlash maqsadi bilan bank bozoriga yangi ishtirokchilarning kirish imkoniyatlarini kengaytirish o‘rtasida muayyan muvozanatni shakllantirish zarurati yuzaga keladi. Mazkur masala ustav kapitalini faqat bankni tashkil etish uchun talab qilinadigan mablag‘ sifatida emas, balki bankning risklarni qabul qilish salohiyati, moliyaviy mustahkamligi va raqobatbardoshligini belgilovchi iqtisodiy omil sifatida o‘rganishni taqozo etadi. Bunda kapitalning miqdori bilan bir qatorda, uning shakllanish manbalari, iqtisodiy mazmuni, haqiqiyligi va bank faoliyatida foydalanish imkoniyatlari ham muhim hisoblanadi. Shuningdek, minimal ustav kapitali talablari banklar soni, bank xizmatlari bozoridagi raqobat, moliyaviy xizmatlarning ommabopligi va bank tizimining uzoq muddatli barqarorligiga qanday ta’sir ko‘rsatishini kompleks tahlil qilish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning iqtisodiy zaruratini ochib berish, ularning banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyatini aniqlash hamda mazkur talablarning bank bozoriga kirish va raqobat muhitiga ta’sirini nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: tijorat banklari ustav kapitalining iqtisodiy mohiyati va funksiyalarini o‘rganish; minimal ustav kapitali talablarining bank faoliyatini tashkil etishdagi o‘rnini aniqlash; kapital talablarining bank barqarorligi, to‘lovga qobiliyati va omonatchilar manfaatlarini himoya qilishga ta’sirini yoritish; O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari ustav kapitaliga oid me’yoriy talablarni tahlil qilish; minimal kapital talablari va bank bozorida raqobatni rivojlantirish o‘rtasidagi munosabatlarni baholash; bank kapitalini tartibga solish samaradorligini oshirishga doir ilmiy-amaliy takliflarni shakllantirish.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati tijorat banklarining ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarni moliyaviy barqarorlik va bank bozoriga kirish imkoniyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida tizimli o‘rganish bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari bank kapitaliga oid nazariy qarashlarni rivojlantirish, bank faoliyatini tartibga solish mexanizmlarini chuqurroq anglash va O‘zbekiston bank tizimining barqaror rivojlanishiga qaratilgan yondashuvlarni shakllantirishda foydalanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati bank faoliyatini tartibga solish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash hamda omonatchilar manfaatlarini himoya qilish masalalari bilan uzviy bog‘liq. Mazkur yo‘nalish xorijiy iqtisodchi olimlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar va bank nazorati bo‘yicha xalqaro institutlar tomonidan keng o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda bank kapitali, asosan, bankning zararlarni qoplash salohiyati, moliyaviy barqarorligi, kredit faoliyati va tizimli risklarni cheklash vositasi sifatida talqin etiladi. João A. C. Santosning bank kapitalini tartibga solish nazariyasiga bag‘ishlangan tadqiqotida kapital talablarining joriy etilishi bank faoliyatidagi bozor nomukammalliklari va moliyaviy risklarni kamaytirish zarurati bilan asoslanadi. Muallif bank kapitaliga oid nazariy yondashuvlarni tahlil qilib, kapital me’yorlarini belgilashda banklarning risk darajasi va moliyaviy tizimdagi o‘rnini hisobga olish muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv minimal kapital talablarini faqat bankni tashkil etish sharti sifatida emas, balki bank faoliyatini prudensial tartibga solish mexanizmining tarkibiy qismi sifatida o‘rganish imkonini beradi. Anjan V. Thakorning bank kapitali va moliyaviy barqarorlik o‘rtasidagi munosabatlarga bag‘ishlangan tadqiqotida kapital darajasi yuqori bo‘lgan banklarning moliyaviy inqirozlarga bardoshliligi hamda kredit faoliyatini davom ettirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Muallif bank kapitalining yetarli bo‘lishi tizimli risklarni kamaytirish va banklarning inqiroz davrida barqarorligini saqlashda muhim ekanligini qayd etadi. Shu bilan birga, kapital talablarining oshirilishi banklar uchun muayyan xarajatlarni yuzaga keltirishi mumkinligi ham ko‘rsatiladi. Mazkur xulosa minimal ustav

kapitali talablarini belgilashda moliyaviy barqarorlik va bank faoliyatining iqtisodiy samaradorligi o‘rtasidagi muvozanatni hisobga olish zarurligini anglatadi.

Bank kapitalini tartibga solishning xalqaro tamoyillari Bazel qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan bank nazorati standartlarida ham o‘z aksini topgan. Bazelning samarali bank nazorati bo‘yicha asosiy tamoyillarida kapital talablari banklar qabul qilayotgan risklarga mos bo‘lishi, kapital tarkibi esa zararlarni qoplash qobiliyatini hisobga olgan holda belgilanishi lozimligi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv kapitalning miqdoriy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda uning sifati va risklarni qoplash salohiyatiga ham e’tibor qaratadi. Demak, bankni tashkil etish bosqichida talab etiladigan ustav kapitali keyingi faoliyat davomida qo‘llaniladigan kapital yetarliligi me’yorlari bilan o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqilishi zarur. Bank kapitali talablarining iqtisodiy samarasi va ularning bank faoliyatiga ta’siri Birn va boshqa mualliflar tomonidan tayyorlangan “The Costs and Benefits of Bank Capital—A Review of the Literature” nomli tadqiqotda ham tahlil qilingan. Mazkur adabiyotlar sharhida kapital talablarining bank tizimi barqarorligiga ta’siri bilan birga, ularning kreditlash va iqtisodiy faollikka ta’sir etuvchi jihatlari ko‘rib chiqiladi. Ushbu yondashuv kapital talablarining samaradorligini baholashda faqat banklarning barqarorligini emas, balki real sektorni moliyalashtirish imkoniyatlarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston bank tizimida ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablarning rivojlanishi milliy qonunchilik va bank sektorini isloh qilish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Xalqaro valyuta jamg‘armasining O‘zbekiston moliya sektorini baholash dasturi doirasidagi hisobotida tijorat banklari uchun minimal ustav kapitali miqdorining bosqichma-bosqich oshirilishi, shuningdek, yangi tashkil etilayotgan banklar kapitalining kelib chiqish manbalarini hujjatlar bilan tasdiqlash zarurati yoritilgan. Hisobotda kapital manbalarining shaffofligi va qonuniyligini tekshirish banklarni tashkil etish jarayonidagi muhim nazorat yo‘nalishi sifatida ko‘rsatiladi. Bu holat ustav kapitali talablarining nafaqat moliyaviy, balki institutsional va nazorat ahamiyatiga ham ega ekanligini tasdiqlaydi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bank kapitalining moliyaviy barqarorlikka ta’siri, kapital yetarliligi me’yorlari va prudensial nazorat mexanizmlari keng o‘rganilgan. Biroq tijorat banklarini tashkil etish bosqichida belgilangan minimal ustav kapitali miqdorining bank bozoriga yangi ishtirokchilar kirishi, raqobat muhiti va bank xizmatlarining rivojlanishiga ta’sirini moliyaviy barqarorlik masalasi bilan birgalikda tahlil qilish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur tadqiqotda minimal ustav kapitali talablari banklarning moliyaviy mustahkamligini ta’minlovchi vosita hamda bank bozoriga kirish shartlarini belgilovchi iqtisodiy-me’yoriy omil sifatida kompleks o‘rganiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning iqtisodiy zarurati va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda nazariy-tahliliy tadqiqot yondashuvidan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida bank kapitalining iqtisodiy mohiyati, uning moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi vazifalari hamda minimal kapital talablarining bank bozoriga kirish imkoniyatlariga ta’siri o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etadi. Ushbu yondashuv orqali tijorat banklarining ustav kapitali bank faoliyatining alohida moliyaviy ko‘rsatkichi sifatida emas, balki bank tizimining barqarorligi, prudensial tartibga solish, omonatchilar manfaatlarini himoya qilish va raqobat muhitiga ta’sir ko‘rsatuvchi iqtisodiy omil sifatida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablar bankni tashkil etish bosqichi va uning keyingi faoliyati davomida kapital yetarliligini ta’minlash jarayonlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilindi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi: Tahlil va sintez usuli — tijorat banklari ustav kapitalining iqtisodiy mazmuni, funksiyalari va minimal kapital talablarining alohida jihatlarini o‘rganish hamda olingan xulosalarni umumlashtirishda qo‘llanildi.

Qiyosiy tahlil usuli — bank kapitaliga qo‘yiladigan talablarning nazariy asoslari, xalqaro prudensial yondashuvlar va O‘zbekiston Respublikasidagi me’yoriy tartibga solish mexanizmlarini o‘zaro taqqoslash uchun foydalanildi.

Tizimli yondashuv — ustav kapitali talablari, banklarning moliyaviy barqarorligi, risklarni qoplash salohiyati va bank bozoridagi raqobat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qildi.

Induksiya va deduksiya usullari — bank kapitaliga oid umumiy nazariy qoidalardan xususiy xulosalar chiqarish hamda alohida iqtisodiy holatlar asosida umumiy ilmiy qarashlarni shakllantirishda qo‘llanildi.

Tarixiy-mantiqiy yondashuv — O‘zbekistonda tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablarning shakllanishi va takomillashish jarayonini izchil o‘rganish imkonini berdi.

Ilmiy umumlashtirish usuli — o‘rganilgan nazariy qarashlar va me’yoriy talablar asosida ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflarni ishlab chiqishda foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasining bank faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma’lumotlari, Bazel bank nazorati qo‘mitasining xalqaro standartlari, Xalqaro valyuta jamg‘armasi materiallari hamda mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Mazkur manbalar ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning huquqiy

asoslarini, iqtisodiy mohiyatini va xalqaro amaliyotdagi o‘rnini o‘rganishda nazariy hamda axborot manbasi sifatida qo‘llanildi.

Tadqiqot jarayonida asosiy e’tibor minimal ustav kapitali talablarining ikki muhim jihatiga qaratildi: birinchidan, ularning banklarning moliyaviy barqarorligi, to‘lovga qobiliyati va moliyaviy risklarni qoplash imkoniyatlarini mustahkamlashdagi ahamiyati; ikkinchidan, mazkur talablarning yangi banklarni tashkil etish, bank bozoriga kirish imkoniyatlari va raqobat muhitiga ta’siri. Shu asosda ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablarning iqtisodiy samaradorligini kompleks baholashga qaratilgan nazariy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, unda mustaqil ekonometrik model yoki maxsus statistik hisob-kitoblar amalga oshirilmagan. Olingan natijalar ilmiy adabiyotlar, xalqaro prudensial standartlar va amaldagi milliy me’yoriy-huquqiy hujjatlarni tizimli o‘rganish hamda umumlashtirish asosida shakllantirildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablar bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, bank faoliyatiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash va moliyaviy risklarni cheklashga qaratilgan muhim iqtisodiy-regulyativ mexanizm hisoblanadi. Ustav kapitali bank faoliyatining dastlabki moliyaviy asosini shakllantirish bilan birga, uning kelgusidagi rivojlanishi, operatsion imkoniyatlari va moliyaviy barqarorligiga ham ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablarning shakllanishi

O‘zbekistonda banklarning kapital bazasini mustahkamlash maqsadida ustav kapitalining eng kam miqdori bosqichma-bosqich oshirib borilgan. Xususan, tijorat banklari uchun minimal ustav kapitali 2023-yil 1-sentabrdan 200 milliard so‘m, 2024-yil 1-apreldan 350 milliard so‘m va 2025-yil 1-yanvardan 500 milliard so‘m etib belgilangan. Mazkur bosqichma-bosqich oshirish banklarning kapital salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan tartibga solish siyosatining muhim yo‘nalishidir. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, tijorat banklari ustav kapitalining eng kam miqdori 500 milliard so‘mni tashkil etadi. Shu bilan birga, 2025-yilda qonunchilikka kiritilgan o‘zgartirishlar asosida mikromoliya banklari uchun minimal ustav kapitali 50 milliard so‘m etib belgilangan. Bu ikki turdagi bank faoliyatining ko‘lami va tashkiliy xususiyatlariga mos ravishda kapital talablarini tabaqalashtirish yondashuvini ifodalaydi.

Minimal ustav kapitali talablarining iqtisodiy zarurati

Minimal ustav kapitali talabining asosiy iqtisodiy zarurati bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Tijorat banklari o‘z faoliyatida nafaqat aksiyadorlar mablag‘laridan, balki aholi va korxonalarning depozitlari, boshqa jalb qilingan resurslar

hamda qarz mablag‘laridan ham foydalanadi. Shu sababli bankning moliyaviy holatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan salbiy o‘zgarishlar keng doiradagi mijozlar va iqtisodiy subyektlar manfaatlariga ta’sir qilishi mumkin.Yetarli ustav kapitali bankka faoliyatining dastlabki bosqichida zarur infratuzilmani shakllantirish, malakali mutaxassislarni jalb qilish, axborot texnologiyalarini joriy etish va bank operatsiyalarini tashkil etish imkonini beradi. Bundan tashqari, kapital bankning dastlabki moliyaviy yo‘qotishlarini qoplash uchun muhim manba hisoblanadi. Biroq ustav kapitali bank faoliyatidagi barcha risklarni qoplaydigan yagona vosita emas. Bankning moliyaviy barqarorligi kapital yetarliligi, aktivlar sifati, likvidlik darajasi, risklarni boshqarish tizimi va korporativ boshqaruv samaradorligi kabi omillarga ham bog‘liq. Shuning uchun minimal ustav kapitali talabi bank barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi umumiy prudensial nazorat mexanizmining boshlang‘ich tarkibiy qismi sifatida baholanishi lozim.

O‘zbekiston tijorat banklarining ustav kapitali bo‘yicha amaldagi holati Minimal ustav kapitali talablarining bank sektoridagi amaliy holatini baholashda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik ma’lumotlari muhim ahamiyatga ega. Markaziy bank tomonidan e’lon qilingan 2026-yil 1-mart holatidagi ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda 34 ta tijorat banki faoliyat yuritgan. Ularning jami ustav kapitali 94 449 milliard so‘mni tashkil etgan.

1-jadval. O‘zbekiston tijorat banklarining ustav kapitali miqdori bo‘yicha taqsimlanishi (2026-yil 1-mart holatiga)

Ustav kapitali miqdori	Banklar soni	Jami ustav kapitalidagi ulushi
500 mlrd. so‘mdan kam	0	0,0 %
500 mlrd. – 1 trln. so‘mgacha	19	11,6 %
1 trln. – 2 trln. so‘mgacha	4	5,4 %
2 trln. – 5 trln. so‘mgacha	5	17,1 %
5 trln. – 10 trln. so‘mgacha	3	21,8 %
10 trln. so‘m va undan yuqori	3	44,2 %
Jami	34	100 %

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Tijorat banklari jami va ustav kapitali miqdori bo‘yicha guruhlanishi” statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2026-yil 1-mart holatiga ko‘ra, tijorat banklarining hech birida ustav kapitali 500 milliard so‘mdan kam bo‘lmagan. Banklarning 19 tasi, ya’ni umumiy sonining qariyb 55,9 foizi 500 milliard so‘mdan 1 trillion so‘mgacha bo‘lgan ustav kapitaliga ega. Uchta bankning ustav kapitali esa 10 trillion so‘m va undan yuqori bo‘lib, ular jami ustav kapitalining 44,2 foizini tashkil etgan. Mazkur ko‘rsatkichlar bank sektorida kapital hajmi bo‘yicha muayyan tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Ya’ni, barcha banklar minimal talabga javob berayotgan bo‘lsa-da, ularning kapital salohiyati bir xil emas. Bu esa banklarning kreditlash imkoniyatlari, yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirish salohiyati va moliyaviy risklarni qabul qilish imkoniyatlari o‘rtasida farqlar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Minimal ustav kapitali talablarining bank bozoriga kirish va raqobat muhitiga ta’siri Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundaki, minimal ustav kapitali talablari ikki tomonlama iqtisodiy ta’sirga ega. Bir tomondan, yuqori kapital talabi banklarning yetarli moliyaviy resurslar bilan faoliyat boshlashini ta’minlashga, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga va bank tizimiga bo‘lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan, bunday talab yangi bank tashkil etishni rejalashtirayotgan investorlar uchun katta boshlang‘ich moliyaviy majburiyatni yuzaga keltiradi. Xususan, 500 milliard so‘mlik minimal ustav kapitali talabi bank bozoriga kirish uchun sezilarli moliyaviy resurs mavjud bo‘lishini talab qiladi. Bu holat moliyaviy imkoniyatlari cheklangan, biroq innovatsion bank xizmatlarini taklif etish salohiyatiga ega bo‘lgan investorlar va moliyaviy tashkilotlar uchun muayyan to‘siq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, minimal kapital talabining yuqoriligi o‘z-o‘zidan banklar o‘rtasidagi raqobatni pasaytiradi, degan xulosaga kelish to‘g‘ri emas. Raqobatga banklarning soni bilan bir qatorda, ularning mulkchilik shakli, xizmatlar sifati, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, hududiy qamrovi va bozor strategiyasi ham ta’sir ko‘rsatadi. Demak, kapital talablarini baholashda moliyaviy barqarorlik bilan bir qatorda, bank xizmatlari bozorida sog‘lom raqobatni rivojlantirish masalasi ham hisobga olinishi zarur.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablar bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, mazkur talablarning samaradorligi kapitalning miqdori, sifati, banklarning risklarni boshqarish salohiyati va raqobat muhitiga ta’siri bilan birgalikda baholanishi lozim. Demak, ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablarni takomillashtirishda moliyaviy barqarorlik va bank bozorining ochiqligi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklarini tashkil etishda ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablar bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, bank faoliyatiga bo‘lgan ishonchni oshirish va moliyaviy risklarni cheklashning muhim iqtisodiy vositalaridan biri hisoblanadi. Ustav kapitali bank faoliyatining dastlabki moliyaviy asosini shakllantirib, uning operatsion faoliyatini yo‘lga qo‘yish, kutilmagan moliyaviy yo‘qotishlarni qoplash hamda mijozlar oldidagi majburiyatlarni bajarish imkoniyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, minimal ustav kapitali talabi faqat bankni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan mablag‘ miqdorini belgilash bilan cheklanmaydi. U bank sektoriga kiruvchi yangi ishtirokchilarning moliyaviy salohiyatini baholash, aksiyadorlarning mas’uliyatini oshirish, kapital manbalarining qonuniyligi va shaffofligini ta’minlashga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan mazkur talablar bank faoliyatini davlat tomonidan prudensial tartibga solish tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari ustav kapitalining minimal miqdori 2025-yil 1-yanvardan 500 milliard so‘m etib belgilanishi bank sektorining kapital bazasini mustahkamlashga qaratilgan muhim qadam bo‘ldi. Biroq bank kapitalining yuqori miqdorda bo‘lishi uning barqarorligini to‘liq kafolatlamaydi. Bunda kapitalning sifati, shakllanish manbalari, aktivlar tarkibi, likvidlik darajasi va risklarni boshqarish tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Demak, bank barqarorligini ta’minlashda kapitalning miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini birgalikda baholash talab etiladi. Shuningdek, minimal ustav kapitali talablarining bank bozoriga ta’siri ikki tomonlama xususiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bir tomondan, yuqori kapital talabi banklarning moliyaviy mustahkamligini oshirish va ularning faoliyatini yetarli resurslar bilan boshlashiga imkon yaratadi. Ikkinchi tomondan, katta miqdordagi boshlang‘ich kapitalga ehtiyoj yangi investorlar uchun bank bozoriga kirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli bank sektorida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bilan bir qatorda sog‘lom raqobat muhitini rivojlantirish ham muhim vazifa hisoblanadi. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasida tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan talablarni takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi: Kapital talablarini bank faoliyati ko‘lami va risk darajasi bilan uyg‘unlashtirish. Banklarning faoliyat yo‘nalishi, biznes modeli va qabul qiladigan risklarini hisobga olgan holda kapitalga oid tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq. Ustav kapitalining shakllanish manbalari ustidan nazoratni kuchaytirish. Bankni tashkil etishda aksiyadorlar tomonidan kiritilayotgan mablag‘larning qonuniyligi, haqiqiyligi va shaffofligini tekshirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Kapital sifatini baholash mexanizmlarini rivojlantirish. Banklarning moliyaviy barqarorligini baholashda ustav kapitalining nominal miqdori bilan

cheklanmasdan, uning zararlarni qoplash salohiyati va kapital yetarliligi ko‘rsatkichlariga ham e’tibor qaratish lozim. Bank bozorida sog‘lom raqobatni qo‘llab-quvvatlash. Minimal kapital talablarining yangi banklar tashkil etilishiga ta’sirini muntazam tahlil qilish, moliyaviy barqarorlikka putur yetkazmagan holda bank xizmatlari bozoriga yangi ishtirokchilar kirishi uchun qulay va shaffof tartiblarni rivojlantirish muhimdir. Xalqaro prudensial standartlarni milliy bank amaliyotiga moslashtirish. Bazel qo‘mitasi tamoyillari asosida kapital yetarliligi, risklarni boshqarish va bank nazorati mexanizmlarini izchil takomillashtirish zarur. Umuman olganda, tijorat banklari ustav kapitaliga qo‘yiladigan minimal talablar bank tizimining barqaror rivojlanishi uchun zarur iqtisodiy va institutsional shartlardan biridir. Biroq ushbu talablarning samaradorligi faqat kapital miqdorining yuqoriligi bilan emas, balki uning sifati, shakllanish manbalarining shaffofligi, bank nazorati samaradorligi va raqobat muhitiga ta’siri bilan belgilanadi. Shu bois O‘zbekiston bank tizimini yanada rivojlantirishda moliyaviy barqarorlik va bank bozorining raqobatbardoshligini birgalikda ta’minlashga qaratilgan muvozanatli kapital siyosatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-sonli “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 19-apreldagi O‘RQ-831-sonli Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil 11-fevraldagi O‘RQ-1026-sonli Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2015-yil 6-iyuldagi 14/3-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida”gi nizom
5. Santos, J. A. C. Bank Capital Regulation in Contemporary Banking Theory: A Review of the Literature
6. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision.
7. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – LexUZ. LexUZ rasmiy sayti
8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti. Markaziy bank rasmiy sayti